

JÁNK ISTVÁN

MIK AZOK A NYELVI IDEOLÓGIÁK?

hogya a tanuló teljesítőképességét komplex módon értékelje, amire a jelenlegi érdemjegyes értékelés nem igazán alkalmas. A gyermek bizonyítványára ránézve a szülő azt gondolja, hogy a jegyek arról tanúskodnak, milyen okos a gyerekünk – írja Dr. Gyurkó Szilvia. Szerinte azonban az osztályzatok nem csak erről tanúskodnak, hanem a gyerek és a tanára közötti kapcsolatról, a tanár osztályozási módszereiről, a gyerek órai koncentrációs képességéről (a tanóra izgalmasságáról), a szabályoknak való megfeleléséről (mit gondol a tanár a „rendesen odafigyelő és teljesítő gyerekről”), és persze nem utolsó sorban magzatunk szerencséséről is (éppen akkor tett-e valami megkérdőjelezhető, amikor a tanár őt figyelte).

Az iskolának gyakran azt szokták felróni, hogy a diákokat nem készíti fel az életre. A gyakorlati tudást valóban csak a gyakorlatban lehet megszerezni, az iskola feladata nem ez. Amiben azonban felkészít az életre, az éppen a rejtett tanterven keresztül valósul meg. Megtanítja nekünk például, hogy a környezet, a társadalom elvárásainak hogyan tudunk megfelelni. A gond ezzel csak az, hogy ne csupán az előírt megfelelés legyen az, amit megtanulunk, hiszen a boldogulás útja éppen ennek ellenkezője is lehet. A kreativitás, a szabad gondolkodás, a szabályokat figyelmen kívül hagyó alkotás szintén szükséges ahhoz, hogy teljes életet élhessünk.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Jackson, P. W.: *Life in Classrooms*, Holt, Rinehart & Row. New York. Idézi: Szabó L. T.
- Friedenber, L. Z.: *The modern high school: a profile*. Holt, Rinehart & Winston, 1971. Idézi: Szabó L. T.
- Gyurkó Szilvia: *Rejtett tanterv a magyar iskolákban. Miről szól valójában a gyerekek félévi bizonyítványa?* <http://wmn.hu/elet/23183-rejtett-tanterv-a-magyar-iskolokban-mirol-valojaban-a-gyerekek-felevi-bizonyitvanya>
- Lorenzová Jitka: *Skryté kurikulum, stále akruální problém školy a pedagogiky*. *Paidagogos, časopis pro pedagogiky v souvislostech*, 2015 december. <http://www.paidagogos.net/issues/2015/2/article.php?id=2>
- Szabó László Tamás: *A rejtett tanterv*. Budapest: Magvető, 1988.

A nacionalizmus, konzervativizmus, liberalizmus közismert ideológiák. Ellenben ha ezen ideológiák elé a „nyelvi kifejezést illesztjük, már kevésbé csenghetnek ismerősen. Mit jelent a nyelvi nacionalizmus? Hogyan válik a konzervativizmus nyelvivé? Miként működik a nyelvi liberalizmus? Egyáltalán: mik azok a nyelvi ideológiák, és hogyan befolyásolják a nyelvről való gondolkodásunkat?

Az emberek többsége, amikor nyelv-művelői állásfoglalással találkozik, könnyen gondolhatja úgy, hogy a nyelvvédők, nyelvapolók nyelvhelyességi kérdésekkel kapcsolatos értékítéletei objektív tényeken alapulnak. A valóságban azonban ezek a nyelvhelyességi ítéletek többnyire személyes és tudománytalan benyomások tömkelegét alkotják, amik erőteljesen függenek egy-egy nyelvi ideológiától. Úgy is mondhatnánk: ugyanazt a nyelvi formát helyesnek vagy helytelennek, tökéletesen jónak vagy teljesen hibásnak tarthatjuk annak függvényében, hogy melyik nyelvi ideológia szemszögéből vizsgáljuk. Éppen ezért fontos megismerkedni a nyelvi ideológiákkal és tudatában lennünk azoknak, amelyek gyakori kísérői a nyelvről való gondolkodásunknak.

A NYELVHELYESSÉG

A nyelvi ideológiák bemutatása előtt célszerű néhány szót ejteni a nyelv-

helyesség korántsem egyértelmű fogalmáról. A jelenlegi magyar nyelv-művelésben a nyelvhelyesség fogalma azon a felfogáson alapul, mely szerint a nyelvben léteznek olyan nyelvi formák, amelyek eredendően jobbak/helyesebbek vagy rosszabbak/helytelenebbek más nyelvi formáknál. Erre a legkézenfekvőbb példák a *Nyelvművelő kézikönyv* oldalain szerepelnek, ahol az egyes szócikkek (pl. *legkevésbé, platni*) tartalmában gyakran bukkanunk az *igényes, helytelen, pongyola* jelzőkre egy-egy kifejezésre vonatkozóan.

A probléma az, hogy nyelvi formákat nem lehet minősíteni a kontextus figyelembevétel nélkül: egyazon nyelvi elem hasznossága vagy helyessége különböző kontextusokban eltérő lehet. Például az egyetemi órák között minden további nélkül helytálló, ha a hallgató azt mondja a társának: „nem vágom, hogy mi ez a nyelvhelyesség cucc, totál homály”. Ellenben, ha a vizsgán mondja mindezt, akkor nem biztos, hogy célravezető lesz ez a mondat. (Javasolt ekvivalens változat: „a nyelvhelyesség terminusa több kérdést is felvetett bennem, ám maga a fogalom jelentése teljes egészében nem körvonalazódott”).

Ez az eltérés abból fakad, hogy a nyelvnek több funkciója van, és a különféle szituációkban különféle funkciók kerülnek előtérbe. Tehát egy nyelvi forma legfeljebb nem igazán célrave-

zető lehet az adott beszédhelyzetben, de semmiképp sem eredendően jobb, helyesebb egy másíknál.

A NYELVI IDEOLÓGIÁK FOGALMA

A nyelvi ideológiák kutatása más országokban igen jelentékeny területnek számít. Maga a fogalom többféleképpen értelmezhető. Általánosságban olyan gondolatokról (vagy azok rendszeréről) van szó, amelyek a nyelv működésével, a nyelvek vagy nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyával, a nyelvi különbségekkel, a nyelvhasználókkal stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak. Ennél tágabb értelmezésben nyelvi ideológiának minősül bármilyen nyelvhez köthető vélekedés, igazoló és magyarázó szerepétől függetlenül.

„A nyelvi ideológiák kultúrafüggő fogalmak, amelyeket a résztvevők és megfigyelők visznek bele a nyelvbe, gondolatok arról, hogy mire jó a nyelv, mit jeleznek az egyes nyelvi formák azokról az emberekről, akik ezeket használják, illetve egyáltalában miért vannak nyelvi különbségek.” (vö. Gal 2006 – idézi Laihonen 2011: 20–21). A nyelvi ideológiák tehát szorosan beágyazódnak az egyes közösségek kultúrájába. A nyelvről való gondolkodás sajátosságai miatt óhatatlanul állandó kísérői a nyelvhasználók nyelvi kérdésekkel kapcsolatos vélekedéseinek. Ezen túl erőteljesen befolyásolják a nyelvről való gondolkodást, a spontán beszédtevékenységet, a nyelvalakítás különböző formáit, a nyelvtanulást és még jó néhány nyelvi viselkedésformát. Mindezek következtében könnyen belátható, hogy mindannyian rendelkezünk nyelvi ideológiákkal. A kérdés csak az, hogy milyenekkel.

A NYELVI IDEOLÓGIÁK TÍPUSAI, FAJTÁI

Idehaza a nyelvi ideológiák feltárásával leginkább Lanstyák István foglalkozik, aki közel 100 különböző ideológiát különít el. Ezeket többféleképpen csoportosíthatjuk, Lanstyák István és jómagam is többféle rendszerezést hoztunk már létre, aminek oka az ideológiák nagy száma mellett az, hogy a csoportosítás más-más célt szolgálhat.

Jelen esetben a legcélravezetőbb, ha aszerint különböztetjük meg a nyelvi ideológiákat, hogy a nyelvi sokféleséghez (nyelvi változatossághoz, változásokhoz) milyen módon viszonyulnak. Így beszélhetünk a nyelvi sokféleséghez:

- pozitívan viszonyuló nyelvi ideológiákról (a nyelvi sokféleséget, változatosságot hangsúlyozzák, több nyelvváltozatot részesítik előnyben);
- semlegesen (mindegyik nyelvváltozatot egyformán jónak tartják, nem tesznek különbséget és nem jelenítenek meg értékítéletet);
- negatívan viszonyuló (a nyelvi egységet támogatják, általában egy változatot fogadnak el) nyelvi ideológiákról.

És most lássunk néhány konkrét példát mindegyik típusra! A nyelvi sokféleséghez pozitívan viszonyul többek között a nyelvi pluralizmus. Ez egy olyan meggyőződés, melynek hívei a nyelvi, nyelvváltozati sokféleséget a nyelv lényegi tulajdonságának tartják, illetve pozitívan értékelik azt. A követői a nyelvi változatosságot előnyben részesítik, jónak tartják (a nyelvi egységgel, a homogén nyelvi rendszerrel szemben). Ha például azt mondom, hogy „jajj de jó, hogy a nyelvnek olyan sok változata van és beszélük is”, akkor ezt az ideológiát követem.

Ezzel szemben áll például a nyelvi standardizmus, azaz az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat (és kifejezései) alapvetően értékesebb, magasabb rendű, jobb vagy akár szebb a többinél. Vagyis ez a nyelvi ideológia a nyelvi változatossághoz – még, ha bur-

koltan is – negatívan viszonyul. Erre példa, hogy a „júj de csúnyán beszélnek a felvidékiek meg a Békés megyeiek, szinte egy másik nyelvet. A köznyelv szabályairól semmit sem tudnak.”

Végül a nyelvi sokféleséghez (és nyelvi kérdésekhez) semlegesen viszonyuló nyelvi ideológiák közül egy példa. A nyelvi liberalizmus az a meggyőződés, hogy a nyelv választás, a nyelvhasználat módja minden beszélőnek a magánügye, s nincs szükség annak külső szabályozására. Ez a nézet tökéletesen megfeleltethető a jelenlegi nyelvészeti álláspontnak. Ezt hívjuk leíró (deskriptív) nyelvészetnek. Példának okán: „a nyelvnek több változata van és beszélük is – ez így természetes.”

IRODALOM

- Laihonen, Petteri: A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia – Karmacszi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Budapest–Beregszász, 2011, 49–58.
- Lanstyák István 2011a: *A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről* [http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvi_ideol_alt_kerd.pdf]
- Nádasy Ádám 2010: *Búcsú a nyelvhelyeségtől* [<http://www.es.hu/?view=doc;26577>]

